

MURAT BELGE • Edebiyatta Ermeniler

MURAT BELGE 1943'te doğdu. I.Ü. Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. 12 Mart döneminde iki yıl cezaevinde kaldıktan sonra 1974'te üniversiteye döndü. 1981'de doçentken istifa etti. *Halkın Dostları*, *Birikim*, *Yeni Dergi*, *Yeni Gündem*, *Milliyet Sanat*, *Papirüs* dergilerinde ve *Cumhuriyet*, *Demokrat*, *Milliyet*, *Radikal* gazetelerinde yazdı. 1983'te İletişim Yayınları'nı kurdu. 1997'de profesör olan Murat Belge, Bilgi Üniversitesi'nde öğretim üyesi ve *Tarafa* yazıyor. Kitapları: *Tarihten Güncelliğe* (Alan, 1983; İletişim, 1997), *Sosyalizm, Türkiye ve Gelecek* (Birikim, 1989), *Marxist Estetik* (BFS, 1989; Birikim, 1997), *The Blue Cruise* (Boyut, 1991), *Türkiye Dünyanın Neresinde?* (Birikim, 1992), *12 Yıl Sonra 12 Eylül* (Birikim, 1992), *İstanbul Gezi Rehberi* (Tarih Vakfı, 1993; İletişim, 2007), *Boğaziçi'nde Yalılar ve İnsanlar* (İletişim, 1997), *Edebiyat Üstüne Yazılar* (YKY, 1994; İletişim, 1998), *Tarih Boyunca Yemek Kültürü* (İletişim, 2001), *Başka Kentler, Başka Denizler 1* (İletişim, 2002), *Yaklaşıkça Uzaklaşıyor mu?* (Birikim, 2003), *Osmanlı: Kurumlar ve Kültür* (Bilgi Üniversitesi, 2006), *Başka Kentler, Başka Denizler 2* (İletişim, 2007), *Genesis: "Büyük Ulusal Anlatı" ve Türklerin Kökeni* (İletişim, 2008), *Sanat ve Edebiyat Yazıları* (İletişim, 2009), *Başka Kentler, Başka Denizler 3* (İletişim, 2011), *Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye* (İletişim, 2011). Belge, ayrıca William Faulkner, Charles Dickens, James Joyce ve John Berger'dan çeviriler yapmıştır.

İletişim Yayınları 1914 • Murat Belge Toplu Eserleri 16

ISBN-13: 978-975-05-1242-1

© 2013 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2013, İstanbul

EDITÖR Kerem Ünüvar

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Ara Güler

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Siyami Kuzu

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Çağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

MURAT BELGE

Edebiyatta Ermeniler

İÇİNDEKİLER

“GİRİZGÂH” MAHİYETİNDE BİR “HOŞBEŞ”	7
“TARİHÇİ” MUGALATASI	13
Tarihçe	16
Zenofobi	22
MÜLKİYET VE BURJUVAZİ SORUNLARI	35
EDEBİYATTA ERMENİ SORUNU (I)	51
Osmanlı dönemi	52
Cumhuriyet dönemi	62
Halide Edip	62
Yakup Kadri	68
Mithat Cemal Kuntay	70
Nâzım Hikmet	71
Kemal Tahir	77
Yaşar Kemal	81
Orhan Kemal	84
Tarık Buğra	86
Yüzbaşı Selâhattin	90
Hikmet Ilgaz	95
Ayla Kutlu	98
Zebercet Coşkun ve Haçin	101
Reha İsvan: Gün Olur Devran Döner	106

EDEBİYATTA ERMENİ SORUNU (II)	113
<i>Girtli Gelin</i>	113
“Müslüman yaklaşım”	118
<i>Figan</i>	119
<i>İsyan Eşiği</i>	124
<i>Barbaros Baykara ve Nefret Köprüsü</i>	131
Sonuç.....	135
EDEBİYATTA ERMENİ SORUNU (III)	137
<i>Bekir Fahri ve Jönler</i>	137
<i>Refik Halit'in Ermeni sorununa bakışı</i>	142
<i>Sait Faik</i>	148
<i>Ümit Kaftancıoğlu ve Tüfekliler</i>	152
<i>Harp ve Kadın</i>	154
<i>Kopo</i>	157
<i>Bazı yeni kitaplar</i>	158
<i>Patasana</i>	161
<i>Ayşe Kulin'den Veda</i>	168
<i>Ömer Polat: Saragöl</i>	174
<i>Attila İlhan romanlarında Ermeniler</i>	179
<i>Elif Şafak: Baba ve Piç</i>	189
<i>Vedat Türkali'den Kayıp Romanlar</i>	196
<i>Metin Aktaş'tan Harput'taki Hayalet</i>	199
<i>Müjgan Tekin; Ağıt</i>	202
<i>Küller Arasında</i>	204
ŞİİRDE ERMENİ SORUNU	211
<i>Edip Cansever</i>	211
<i>Ece Ayhan</i>	214
<i>İzzet Yasar</i>	218
<i>Ahmet Çakmak</i>	221
EK 1: 915 Neydi? Genosid, Kıyım, Etnik Temizlik?.. Ne?	225
EK 2: Enver Paşa ve Ego	241

“GİRİZGÂH” MAHİYETİNDE BİR “HOŞBEŞ”

Bilgi Üniversitesi’nde Osmanlı Ermenileri üstüne toplantımızı 2005’te yapmıştık. Bu, Türkiye’de çığır açan bir toplantı oldu. Ama burada o toplantının tarihî önemini anlatmaya çalışmayacağım; o iki gün içinde birkaç kere işittiğimi hatırladığım bir hikâye anlatacağım.

Baskın Oran yanılmıyorsam oradaki konuşmasında anlattı: lise çağında Amerika’ya gitmiş, bir yıl okumuş. Oradayken, akranı bir Ermeni genç ona hakaret etmiş, “katil” filan demiş. İlk olarak, bu saldırı vesilesiyle Baskın Türkiye’nin tarihinde Ermeni Kıyımı diye anılan bir olay olduğunu öğrenmiş. Toplantıdaki konuşmasına bu anekdotu anlatarak başladı. Galiba bir iki kişi daha bunun benzerini anlattı. O toplantıda değilse de, üç aşağı beş yukarı aynı hikâyeyi birkaç kere dinlediğimi hatırlıyorum: Amerika’ya “talebe mübadelesi” programıyla gidiş, orada bir Ermeni öğrenci v.b...

Benim hikâyem birazcık/değişik. 1960’ta ben de AFS programıyla Amerika’ya gittim. Massachusetts’te, Gloucester adında bir kıyı kasabasında bir ailenin yanına yerleştim. O kasabaya bağlı, Annisquam köyünde. Aklımda kaldığına

göre semestre tatiliydi, evlerinde kaldığım Mrs. Wheeler ile yürüyüşe çıkmıştık. “Bizim köye bir Ermeni karı-koca gelip yerleşti” diye haber verdi Mrs. Wheeler. Belki ne tepki vereceğimi de merak etmişti. Pek bir tepki vermedim, “Ya... Öyle mi?” dedim diye hatırlıyorum, ama içimden, “Eyvahlar olsun” dedim. “Şimdi bana saldırır, lânetlerler mi? Kalıcı bir tatsızlık haline gelir mi bu?”

İçimden bunları geçirdim, çünkü ben biliyordum. Baskın ve birçok arkadaşım, yaşıtım bilmezken ben nereden biliyordum? Herhalde, siyasetle, Türkiye'nin siyasî tarihiyle içli dışlı olmuş bir aileye doğmuş olduğum için. Babam Demokrat Parti'nin bir numaralı yayın organının (*Zafer*), büyük dayım Yakup Kadri CHP'nin bir numaralı yayın organının (*Ulus*) “başyazarı” idi. Bu demektir ki aralarında epey bir görüş farkı olmalı. Nitekim vardı. Hernekadar *Kadro*'yu çıkaran ekip içinde ikisi birlikte bulunsa dahi, bu tarihlerde ciddi görüş farkları vardı. Ama geçmişte bir Ermeni Kıyımı olduğu, bunun feci bir şey ve Türkiye için bir yüzkarası olduğu konusunda bir görüş ayrılıkları yoktu. Ailede veya yakın çevrede başkalarının da bundan ayrı bir düşüncesi yoktu. Babamın babası Asaf Bey 1909'daki kıyımında Cebelibereket kaymakamıydı. O da, “Ermeni Kıyımı olmadı” demez, “Ben yapmadım” derdi. Ermenilerin de milliyetçi olduğunu, bağimsizlik için silâhlandığını söylerdi. Benim çocukluk yıllarımda “Yalandır! İftiradır! Böyle bir şey olmadı!” kampanyası da başlamamıştı. Her gün oturup bunu konuşmazdık elbette, ama konu açılınca da herkes aynı şeyi söylerdi. “Tehcir” filan da denmezdi; kendimi bildim bileli, olayın adı “Ermeni Kıyımı”ydı. “Genosid” terimini ise henüz işitmemiştik.

* * *

İstanbul'da, genç yaştan itibaren, Ermeni dostlarım olmuştur hep. Liseyi High School'da okudum (Türkçesi İn-

giliz Erkek Lisesi). Orada, bir kısmı kendi sınıfımda, birçok Ermeni öğrenci vardı (ve başka birçok gayrimüslim çocuk). Nedense, onlarla sıkı bir ilişkimiz, okul sonrasında devam eden bir ilişkimiz olmadı. Benim Ermeni arkadaşlarım, genellikle, böyle “mektepe medrese” görmemiş kimseler arasından çıktı: marangoz Karnik, otomobil tamircisi Berç, şoför Melkon, ayakkabı tamircisi Puzant v.b. Bu bana ilginç gelir. Komünist olduğum için dostlarımı “sınıf”ına göre seçecek değilim elbette. Ama böyle esnaftan Türklere gene “merhaba”m, dostluğum, bir tür alışverişim olsa da, bu ilişki, diyelim “rakı sofrası arkadaşlığı”na pek uzanmamıştır. Oysa bu Ermeni arkadaşlarla öyle olurdu. Şoför Melkon sobacılıktan da anlardı. Gelir evimde soba kurar, soba kurma parası da alırdı; ama gelmişken akşam yemeğine de kalırdı. Oturup entelektüel konular konuşmazdık; ne konuştuğumuzu da şimdi uzun boylu hatırlamıyorum. Ama ne konu sıkıntısı çekerdik, ne de birbirimizden sıkılırdık. Bir düzeyde aramızda “sınıf farkı” varsa bir düzeyde de yoktu. Basit, sıradan, hayat üstüne konuşunca, hepimiz ortak bir yerdedik. İlk ahçılık ustam Tütüncü Hayko, sıkça ziyaretine gittiğim Kör Agop, sonra onun yeğeni Hayko, galiba gene akrabasından garsonu Minas, sonuç olarak, “arkadaş” tık hep. Arada bir, ama sadece “arada bir” ve konuşmanın akışı içinde, “kıyım” konusu da açılırdı. Birkaç laf eder, geçerdik. Onlar uzatmazdı, benim bunu nasıl kınadığımı ben anlatmadan anlardı.

Daha üst sınıftan da dostlarım vardı; bazıları “hafî Ermeni”. Örneğin, kiraladığımız yalının sahibesi Ayda. Onlarla bu konuları belki daha çok konuşmuşuzdur, ama ben kınamışım, onlar “mazur” gösterir şekilde konuşmuştur. Şu sıralar Kürt illerinde her aile her gün bir “Ermeni anneanne” keşfediyor! “Dede” yok ama “nene” çok. Ama aslında ben de burada, İstanbul’da, böyle adı Türk adı olan birçok Ermeni

taniyorum. Onlar da –nedense!– hep kadın. Ermeni olduklarını ancak güvendikleri yakınlarına söylerler.

Bu bağlamda Nazar'dan Rafi'ye asıl yakın arkadaşlarıma hiç değinmiyorum. Onlarla Eskimo da olsalar, Myanmarlı da olsalar, nasıl olsa arkadaş olurduk. Daha ortalama insanlardan söz ediyorum. Bunun bir nedeni var.

Ermenistan'a gittiğim bir sefer orada epeyce vakit geçiren bir Alman milletvekiliyle tanışmıştım: Dieter Sperling (SPD'den). “Türk-Ermeni sorunu”yla yakından ilgiliydi. Ermeni dostuydu ama “Türk düşmanı” da değildi (bazılarına anlatamazsınız ama böyle olmak mümkün). Onun bu dostluğunun nereden geldiğini sormuştum bir sohbetimizde. “Çok az sayıda bir millet,” dedi, “öyle olması otomatikman bir sempati uyandırıyor. Ama dahası var. Tabii çok çekmiş bir millet olmaları da o sempatiyi artırıyor. Bu çektiklerinin sonucunda dağılmışlar. Yahudiler gibi onlar da dört bir bucağa yayılmışlar. Benim olağanüstü bulduğum, aynı anda hem bu kadar uyum gösterip yaşadıkları yere ısınmaları (düşün, Amerika'da da, İran'da da, Ermeni azınlıklar yaşıyor), hem de her yerde şaşılacak bir ortak Ermeni kimliğini yaşatabilmeleri...” Evet, Dieter'in söyledikleri benim düşüncelerime de yakındı. Ben de üç aşağı beş yukarı, bunlara benzer nedenlerle sevmiştim Ermenileri – memlekette tanıdıklarımı ya da başka ülkelerde tanıştıklarımı.

Türkiye'de tanıdığım Ermenilerde derin bir karamsarlık izlenimi almışımıdır. Bu, sanırım, kıyımın bıraktığı, ama olmasından çok onarılmamasının (inkârdan geldiği için) büyüttüğü bir ruh halidir. Ermeniler gülüp oynamasını sevmeyiz, demek istemiyorum. Severler ve pek güzel bilirler. Ama bunun yanısıra, birdenbire, dediğim o derin karamsarlığa da dalabilirler. Kadıköy'de Melkon'a rastlardım, bazan keyifsizliği üstünde olur, “Sonu yok, sonu...” derdi. Al bakalım! Yok sahidin. Ne yapacağız yok diye?

Bir de, ukalâ olurlar. Biliyorum, “ukalâ”, güzel bir söz değil. Ama açıklamaya çalışayım. Gene Melkon... “Sobayı şuraya koyalım, boruyu da buradan geçirelim” dedin mi? Dedinse yandın! Melkon yirmi tane alternatif çıkarır, ısrar eder. Bunlar akıldışıdır. Sonunda, ilk söyleneni yapar. Sen bir şey söylemesen, aslında o da onu yapacaktır.

Bir gün bir meyhanede yalnız oturuyorum. Yanımdaki masada iki Türkle bir Ermeni oturuyor. İstanbul üstüne konuşuyorlar. Ermeni birçok şey biliyor, söylüyor, öbürleri, “ağzı açık” deyimine uygun, dinliyor. Ben de dinliyorum, yalnız olunca. Derken yemeğe ilişkin bir şey oluyor, “favaya maydanoz mu konur, dereotu mu?” “Tabii dereotu,” diyor Ermeni. Başka bir konu açılıyor, “Doğrusu şöyle” diye anlatıyor gene Ermeni. O gün çözmüştüm, “ukalâ”lık dediğim şeyin nereden ve neden geldiğini.

Hiç sevimsiz Ermeni görmedim mi? İçi kötü, yalancı, hilekâr? Gördüm tabii. Ama az. Tanıdıklarımın büyük çoğunluğu dürüst, işini iyi bilen ve iyi yapan, dostluğa önem veren, insancıl kişilerdir. İşlerini iyi bilirler, ama işlerinin yanı sıra başka marifetleri de vardır, onları da iyi yaparlar.

Dünyada kimseye, hiçbir topluluğa, “düşman” olmadım. İnsanlar arasında böyle “kolektif” farklılıklar olduğuna inanmam. Ama gadre uğradığını bildiğim topluluklara ait kişilere karşı ister istemez daha fazla yakınlık duyuyorum (soyut bir ilke olan “pozitif ayrımcılığı” somut bir duygu olarak yaşamak gibi bir şey). Onun için de, Ermenilerin bende bu kategoriye girdiğini söyleyebilirim.

Çeşitli toplantılarda söylediğim bir şey var: bu ülkede, başta 1915, Ermenilerin uğradığı kötü muameleye çok üzülmekle birlikte bunlardan ben sorumlu değilim, kendimi suçlu hissetmiyorum. Ama bunlar benim yaşamakta olduğum ülkede cereyan etmiş olaylar ve bu ülke bugün resmî düzeyde bunların olmadığını iddia ediyor, olduğunu söyle-

yenleri iftira atmakla suçluyor ve resmî olmayan belirli kesimlerde de bu sözler destek buluyor. İşte bundan sorumluyum. 1915'te hayatta olmadığım için onu engellemek üzere bir şey yapamazdım ama şimdi hayattayım ve bu tavra karşı mücadele edebilirim. Elimden geldiği, aklımın erdiği ve bilgimin yettiği kadar, ediyorum da.

“TARİHÇİ” MUGALATASI

Türkiye’de Ermeni Kıyımı sorununun açılmasından, deşilmesinden hoşlanmayanlar, geline aşamada, konunun üstünü örtemez duruma düştüler. Dış dünyayı susturmak zaten mümkün değildi, ama şimdi içeriği de susturamıyorlar. Bunların bir kısmının 2015’te düpedüz şiddete başvuracağını tahmin ediyorum; öbür kısmı da dolaylı yoldan bunu destekleyecektir (Hocalı mitinginde ipuçlarını gördüğümüz işbirliği). Ama, bilinen deyimle, *ok yaydan çıkmıştır*. Bu şiddet sorunu yok etmeyecek, üstünü dahi örtemeyecek, sadece “vahşet birikimi”ne yeni bir katkıda bulunacak ve tersine bir kanıt oluşturacaktır.

Ama, içinde doğrudan şiddet barındırmayan yöntemlerle de kendi direnişlerini sürdürmekten geri durmuyorlar.

Hrant Dink’in öldürüldüğü gün, rastlantı, ben Adana’daydım. Bir kesim öğretim üyesinin davetiyle gitmiş, üniversitede, “Türkiye’de aydınlar” konusunda konuşmuştum. Sıra sorulara gelince, doktor gömlekli biri, “Siz bu memlekette Ermeni soykırımını olduğunu iddia ediyorsunuz. Tarihçi misiniz? Nereden biliyorsunuz?” diye bir “soru” sordu! Ken-

disi estetik cerrahıymış. Soykırım olmadığından kesinlikle emindi – “tarihçi” olmadığı halde! Ama işi “estetik cerrahi” ise, Türkiye’ye böyle bir işlem uygulamak, mesleki alanı içinde yer alıyor sayılabilirdi tabii.

Bu anlayışı dile getiren yalnız o kişi değil. Belirli konjonktürlerde sık sık tekrarlanan bir klişe haline geldi. Adı “tarihçi” olan biri de benim için “İngiliz filologu” diyerek, bu konuyu bilemeyeceğimi iddia etmişti.

Bu “mugalata”nın doğru bir tarafı olsa, her şeyden önce, örneğin *kitap yazmak* gibi bir etkinlik gereksiz hale gelirdi. “Bilgi aktarımı” denilen her türlü etkinlik anlamsızlaşırdı.

Hayatımda hiç astronomi okumadım ama güneş sisteminin varlığını, samanyolunun varlığını biliyorum. Japonya’yı hiç gidip gözümle görmedim ama “Japonya” diye bir ülke olduğunu biliyor, hattâ üstüne bir yığın şey yazabiliyorum.

“Tarihçi” değilim (dar anlamında değilim, ama söze geliş tabii ki “edebiyat tarihçisi” sıfatını kullanma hakkım – “diploma” m- var); “tarihçi” olmamakla birlikte, “akademisyen”im. Akademisyenler, başka “marifet”lerinin arasında, okudukları şeylerin doğruluğuna, yanlışlığına karar vermelerini sağlayacak ölçütleri de bulunduran kişilerdir.

Ayrıca, “tarihçi” ne demek? Her tarihçinin uzmanlaştığı bir alan, bir dönem v.b. var. Rusya tarihçisi de bilemez, Ermeni Soykırımı oldu mu, olmadı mı – bu mantığa göre. O bilemeyeceği gibi, “16. yüzyıl Osmanlı tarihi” uzmanı da bilemez. Böyle böyle eleriz, sonunda, bu alanda çalışan Ermeniler, başka tarihçiler de, *yalancı* olduklarına göre, başta Justin McCarthy, yanında Halaçoğlu üç beş kişi kalır, bu konuda “oldu/olmadı” deme yetkisine sahip olan.

Son olarak, “tarihçi olmak” ölçütünün de tamamen yetersiz bir ölçüt olduğunu eklemek gerek. Meslekten ya da amatör tarihçi, tarihi inceleyen, kurcalayan kişi, “doğru söyleyecek” diye bir kural yok. Aklı o kadarına erebildiği için eksik

ya da yanlış söyleyen “belgeli, diplomalı, ünvanlı” tarihçiler olabileceği gibi, çıkar için ya da kutsal saydığı bazı inançlar ve değerler için yalan söyleyecek ve bilgileri çarpıtacak “tarihçi”ler de olabilir. Olabilir değil, zaten vardır. Her alanda olduğu gibi tarihçilik alanında da, tek veya nihai bir doğru yoktur. “Doğru bilgi” sürekli genişleyen, genişlerken bazı değişimlerden de geçebilen bir şeydir. Ama böyle olması, tam bir “görece”lik demek değildir.

Dolayısıyla, şu dönemde AKP hükümetlerinin diline doladığı “tarihçilere bırakalım” sözü de anlamsızdır; daha doğrusu, “bunu sürüncemede bırakalım”dan başka bir anlamı yoktur. İki bakımdan yanlıştır: birincisi, araştırmaya şimdi başlamıyoruz, elimizde yargıya varmamıza bol bol yetecek bir bilgi birikimi var. İkincisi de yukarıda kısmen saydığım sınırlılıklar. Böyle bir konu, bir uzman kurulunun vereceği bir hükümle sonuca bağlanacak bir konu değildir. Her kurala bir itiraz eden de çıkar. Bunun “temyiz”i nerede olacak? Zaten bütün bunlar bir şekilde olmakta.

Bu kitapta konuya özgül bir perspektiften ışık tutmaya çalışacağım: sözkonusu süreç edebiyata nasıl yansımış? Aristoteles’ten beri bildiğimiz gibi edebiyat bize *olanı* anlatmakla yükümlü değildir. “Olabilecek olan”ı anlatmaya yönelir. Ama “bilgi” dediğimiz şeyle karmaşık ilişkileri vardır. Bir romanda “Napoléon 1769 yılında doğmuştu” cümlesini okuyabiliriz. Bir ansiklopedi açıp bunun böyle olup olmadığını yoklayabiliriz. Ama, normal olarak, Napoléon’un ne zaman doğduğunu öğrenmek için roman sayfası karıştırmayız. Dolayısıyla, “Napoléon Bonaparte 1760’ta Sicilya’da doğdu” diye bir cümle okursak, bundan hareketle “Bu roman kötü bir romandır” diyemeyiz. Romana “kötü” demek için böyle bir bilginin doğruluğu değil, *estetik* bir ölçütümüz olmalıdır. Bu “varsayımsal” roman doğum yeri ve yılını yanlış verse de, Napoléon döneminde Fransa hayatı hakkında çok doyurucu

bir perspektif sunabilir. Gene de, bu dönemi anlatmak üzere yola çıkmış bir romancı, daha Napoléon'ın doğum yılını doğru öğrenmeden işe başlamışsa, bu “doyurucu perspektif”, imkânsız olmasa da, hayli zayıf bir ihtimaldir.

Edebiyat (genişletip “sanat” da diyebiliriz), son analizde, bir hayat eleştirisidir. Sanatı değerlendirmemiz için nihaî ölçütümüz estetikdir ama estetiği de etikten, tarihten, psikolojiden, sosyolojiden büsbütün koparıp atamayız. Bu kitapta, okuyabildiğim, erişebildiğim kadar, Türkiye’de üretilmiş edebiyatta (bir “güzel sanat” olarak edebiyat içinde) Ermeni sorunsalının nasıl ele alındığına bakacağım. Doğal olarak, hangi açıdan yazılmış olursa olsun, bu konuyu ele alan ve benim erişip okuyabildiğim her kitap burada yer alacak. Ancak, konu hakkında benim de oldukça köklü bir bakışım ve değerlendirmem var. Dolayısıyla ben de bu kitapları etik, tarih, psikoloji ve sosyoloji çerçevesinde eleştireceğim. Böyle bir konu, saydığım bu disiplinleri öne çıkarıyor; estetiği silmiyor, ama nihai değerlendirmede arka plana itiyor, Örneğin, Yakup Kadri'nin *Ankara* romanı, bu kitapta, “Ermeni Kırımı” hakkında *ne söylediği* ile ele alınıyor; romanın nihai “estetik değeri” ve bu değerle bu konuda söylediği arasındaki ilişki benim konumun dışında. Estetik, bence konu hakkında doğru söyleyen, ama edebiyat ürünü olarak başarılı bulmadığım örnekler sözkonusu olduğu zaman devreye giriyor.

Tarihçe

“Ermeni Kırımı” adıyla tarihimize geçen olayın kendisini anlatmaya girişmeyeceğim. O konu benim üzerinde yetkiyle yazabileceğim bir konu değil. Ayrıca, çok ayrıntılı yığınla çalışma yapılmış, çok kitap yazılmış. Yani yeterince işlenmiş bir konu. “Tarihçe” derken, kırım sonrasında alın-

miş tavırların tarihçesini kastediyorum. Bununla ikili bir gelişmeyi anlatmak istiyorum: 1) sorunun dünyada, uluslararası alanda izlediği yol ve aldığı biçimler, geçirdiği aşamalar; 2) Türkiye’de edebiyata yansıma biçimlerinin geçirdiği aşamalar. Bu ikincide belki “edebiyat” kavramını genişletmek ve konunun “güzel sanat olarak edebiyat” dışında, Türkiye bağlamında, nasıl ele alındığını anlamaya çalışmak yararlı olacaktır. Ahmet Refik Altınay’ın “İki Komite İki Kıtıl” adıyla 1919’da yayımladığı makale (risale), konuyla ilgili Türk tarafında girişilmiş ilk açıklama çabası olarak kabul edilebilir. Başlıktan da anlaşıldığı gibi Altınay sorumluluğu iki taraf arasında paylaştırmaya çalışmaktadır. Bir Türk olarak, Türklerin yaptığı işi kısmen olsun mazur göstermek istemiştir (o zamandan beri varolan “Ama onlar da yaptı” tutumunun ilk örneği). Ancak Altınay asıl sorumlu İttihatçılara duyduğu nefreti gizlemeye çalışmaz. Onların iktidarını “... devletin cahiller ve caniler elinde geçirdiği on senelik yağma devri” olarak niteler:

Osmanlı milleti, hiçbir zaman kendi fertleri tarafından, bu derece zalimane bir haksızlığa uğramamıştı. Hiçbir devirde Osmanlı devleti, dört-beş zorbanın eşkiyalığı yüzünden bu derece acıklı bir felâkete konu olmamıştı...

V. Sultan Mehmet devri, Osmanlı tarihinin en menhus dönemidir (*İki Komite İki Kıtıl*, Fikir Yayınları, İstanbul, 1992, s. 7).

Altınay’ın suçu paylaşırma çabasına rağmen, bu risalede “düşman” eline fazla malzeme verdiğini düşünenler olmuştur. Bunların başında da belki Atatürk gelir. Altınay’ı üniversiteden attırmış ve bu kitabın imha edilmesini istemişti; ni tekim ikinci baskısı ancak 1992’de yapılabildi.

Erken dönemde Türk tarafı adına başlıca savunma kitabını Esat Uras yazmıştır: *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*,

1950. Esat Uras (1882-1957) Emniyet'te çalışmış, mutasarrıf v.b. olarak görev yapmış bir bürokrattır.

Cemal Kutay Talat Paşa'nın biyografisinde, Hikmet Bayur da *Türk İnkılâbı Tarihi*'nde Kıyım olayına Türk tarafını kayıracak şekilde değinmekle yetinmişlerdir. Bayur, bir İttihatçı düşmanı olmasına rağmen, Türkiye'yi bu lekeden korumak için olsa gerek, Kıyım dehşetini minimize etme, suçu, Ruslarla işbirliği yaptıkları iddiasıyla Ermenilerin üstüne yıkma yöntemini seçmiştir. *Son Sadrazamlar*'ı 1940-53 arasında yayımlanan İbnülemin'de de Ermeni konusuyla ilgili söz edilmez, ama genel bir "Talât Paşa savunması" görülür.

Yurt dışından gelen kaydadeğer bir Ermeni Soykırımı baskısı olmayan tek-parti döneminde bu konuda çok fazla yayın yapılmadı.

Kıyımı izleyen yıllarda Ermeniler olayın öcünü almak için belirli ölçüde örgütlenmeyi başardılar. Talât Paşa'yı ve Bahadddin Şakir'i, aslında bu cinayetlerde payı olmayan Cemal ve Said Halim Paşa'ları suikastler sonucu öldürdüler. Bu cinayetleri "Nemesis" adında bir örgütün işlediği söylenir. Ancak Sovyetler Birliği'nin yerli yerine oturmasından sonra bağımsız bir Ermenistan ihtimali ortadan kalktı. Osmanlı topraklarında canını kurtarabilmiş Ermeniler en fazla Fransa ve Amerika'ya göçüp yerleştiler. Bu ülkelere ilk gidenler ve onların çocukları hayatlarının büyük kısmını bu yeni sığınaklarında tutunmaya çalışmakla geçirdi. Neredeyse unutulmuş gibi görünen "Ermeni davası" nı canlandırmak, üçüncü kuşağa düştü. ASALA, bu hatırlatma işini dünyanın çeşitli yerlerinde Türk diplomatları öldürerek yerine getirme yönteminde karar kılmış bir örgüttü. Bu yeni fasıl ASALA'nın Amerika'da kurulduktan sonra (1975) Beyrut'ta Başkonsolos Mehmet Baydar'la Konsolos Bahadır Demir'i ve Viyana'da Büyük Elçi Daniş Tunalıgil'i öldürmesiyle açıldı.

Son ASALA eylemi 1987'de görüldü. Eylemlerinin "Er-

meni davası”na bir yararı olup olmadığı tartışılır. Konunun unutulmuş *gibi görüldüğü* doğrudur; ama aslında unutulmamıştı. Bunu, “iftira” diye ayaklanan Türk resmî çevreleri çok geçmeden anladılar. Sovyetlere ve komünizme karşı müttefik, NATO üyesi, kocaman bir Türkiye ve bir “Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti” olarak iki üç milyonluk bir Ermenistan olmasıydı unutulma görüntüsünü yaratan. İnsanlar, unuttukları için değil, siyasi bakımdan uygunsuz gördükleri için sözünü etmiyorlardı; yoksa, neyin olup bittiğini herkes biliyor ve hatırlıyordu. Onun için Türkiye’nin savunmaları hiç kimseyi ikna etmedi; ama siyasi durum değişmedikçe, siyasi tavırların da değişmesi beklenmezdi. Nitekim, “Demir Perde” yıkılıncaya kadar da değişmedi. Şu halde, ASALA’nın yaptıklarının bir “fayda”sı olduğunu ileri sürmek de pek inandırıcı olmuyor. İnsan öldürme üstüne kurulu herhangi bir eylemi, örgütlü mücadeleyi savunulur bulmuyorum. Savunular, burada PKK bağlamında da söylendiği gibi, “duyurmak” gibi bir “pratik yarar” argümanı getiriyorlar. Bunun da doğru olmadığı, cinayetin, uzun vadede, işleyen aleyhine çalıştığı kanısındayım. ASALA şu an eylemlerine devam ediyor olsa “Ermeni davası” da çok daha fazla yara alırdı, sanırım.

Her halükârda, dünyanın takındığı tavır, Türkiye’nin resmî çevrelerinin bazı alt-çevrelerinde bir tavır değişikliği, açıklama değişikliği yapmanın zorunlu olduğu düşüncesini doğurmuş olmalıdır. Kâmuran Gürün’ün *Ermeni Dosyası* adlı kitabı Türk Tarih Kurumu yayınları arasından 1983’te çıktı. Bu kurum ve yazarın kimliği, kitaba “yarı-resmî” bir kimlik veriyor ve Gürün, hayatını kaybeden Ermenilerin sayısında üç yüz, dört yüz bini bulan bir toplamı kabul etmiş gibi görünüyor. Bu, önemli. Öte yandan, “Onlar da bize yaptılar” argümanının bütün öğeleri, başta Ruslarla bir olup bizi arkadan vurma, bu kitapta da kullanıma sokuluyor. Gene de, Gürün, “Katil katildir, mazur görülmez. Biz Ermenile-

rin Türkleri katletmiş olmalarını nasıl mazur görmüyorsak, Türklerin Ermenileri katletmelerini de mazur görmemekteyiz” gibi cümleler de kurabiliyor. Ama o da ASALA'nın yaptıklarını ve buna verilen Ermeni desteğini toptancı bir “Ermeni davranışı” genellemesine bağlama fırsatını kaçırmıyor.

Gürün'ün bu kitabında, hiç değilse kabul edilen kayıp sayısında bir yumuşama olsa da, Türkiye'nin Dışişleri Bakanlığı kendini inkârcı bir politikaya sınımsız bağlamış, bağittlamıştı. Gelmiş geçmiş onca hükümeti de ayrıca bağittlamıştı. Ciddi bir politika değişikliğine karar verilse bile, önceden söylenmiş onca kesin sözün geri alınması güçtü. Dolayısıyla bu noktalarda herhangi bir esneme görülmedi.

Dünya doksanlı yıllara Sovyet rejimini dağıtarak girdi. Bunun birçok sonucundan biri, Ermenistan'ın belirli ölçüde bağımsızlaşması oldu. Tam bir bağımsızlaşma denemedi buna. Azerbaycan ile Türkiye arasında sıkışan Ermenistan, güvenlik kaygılarıyla, Rusya'dan bütünüyle kopamıyordu. Bir yandan da, ekonomisi kötü durumdaydı. Türkiye'nin Ermenistan'a daha dostça tavır alması ve güven vermesi, yüzyılımı doldurmasına pek az kalmış büyük davada da bir yumuşama getirebilirdi. Ama bu da olmadı.

Olmamasının görünür nedeni Azerbaycan. Karabağ, Azerilerin de kabul ettiği gibi, Ermeni nüfusun yaşadığı bir bölgedir. Böyle olmakla birlikte, bu bölgeyi kendine bağlamak için Ermenistan'ın izlediği yol da kabul edilebilir bir yöntem değildir. Uygulanan askerî yöntem ve fiili işgal, Hocalı Kıyımı gibi iyice kabul edilemez olaylarla “süslenmiştir”. Bunlara diyecek yok. Ama Türkiye'nin Ermenistan'la ve Ermenilerle sorunu bundan çok daha eski ve bundan bağımsız. Azerbaycan'ın şikâyetini Ermenistan'la ilişkileri düzeltmenin engeli haline getirmek, bence doğru bir politika değildir.

Bu yeni dönemin başladığı sıralarda, 1992'de, Taner Ak-

çam'ın *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu* adlı kitabı (İletişim'den) yayımlandı. Bu kitap Ermeni Sorunu'nun Türkiye'deki gidişatında yeni bir dönemeç açıyordu. Kıyımın gerçekliğini kabul ettiği gibi, bu olayın yeni rejimin mayasına karışmış bir öge olduğunu da tesbit ediyordu.

Kitap derin bir sessizlikle karşılandı. Bu, Türkiye'de sağın belirli durumlarda uyguladığı bir taktiktir: “olmamış gibi yapmak”. Bağırıp çağırmakla olayı büyüteceklerini kestirince bu yola başvurlar. Olabilecek etkiyi bu şekilde azaltmaya çalışırlar.

Ama olay suskunlukla geçirilecek aşamayı geride bırakmıştı. Yves Ternon'un *Ermeni Tabusu* kitabı da 1993'te Türkiye'de yayımlandı (Belge'den; bu yakında onu izleyen *Bir Soykırım Tarihi* de çıktı). Bunu daha birçokları izledi. İzlemeye devam ediyor.

Ancak, bu arada, bir de Bilgi Üniversitesi'nde Halil Berktaş'ın girişimiyle yapılan Ermeni Konferansı oldu. Durumu değiştiren bir önemli adım da buydu. Başından sonuna şiddetle engellenmeye çalışıldı, geçici olarak engellendi, ama sonunda yapıldı. Simgesel bir olay olduğu söylenebilir. Kâğıt üzerinde değil, fiilen birçok şeyi değiştirdi.

O zamandan beri yayın devam ediyor. Bryce ile Toynbee'nin ünlü kitabı 2009'da yayımlandı. Dadrian'ın kitapları çevrildi. Dadrian ile Taner Akçam'ın önsözyle 1919-22 arasındaki yargılamanın tutanakları da yayımlandı (Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008). Wolfgang Gust'un koskocaman *Alman Belgeleri* gene Belge'den çıktı (2012). Morgenthau'nun anıları da yayımlandı (Belge Yayınları, 2005). Uzatmayayım, daha pek çok yayın var. Konuyla ilgili en önemli kitaplar artık Türkçe olarak okunabilir. Türk yazarlar da “inkâr” için değil, gerçeği ortaya koymak için yazmaya başladılar (örneğin, Taner Timur, *Türkler ve Ermeniler*, İmge Kitabevi Yayınları, 2000).

Bunlar olurken, Türk ve Ermeni araştırmacılar (ve her meslekten insan) arasında eskisiyle kıyaslanamayacak kadar çok ilişki kuruldu. İnsanların birbirleriyle yüzyüze konuşarak anlaşmaları çok önemli bir şeydir. Eskisine göre çok daha fazla Türk'ün Ermeni arkadaşları, çok daha fazla Ermeni'nin de Türk arkadaşları var.

Şu anda hâlâ yeraltından akan suları andıran bu bilgi dereeleri önümüzdeki günlerde etkilerini daha görünür kılacaktır, diye düşünüyorum. Şüphesiz Türkiye bütün bu konularda iki ayrı millet gibi yaşamakta hâlâ kararlı. Bunu da, sonuna kadar inkâr etmeye kararlı azımsanmayacak sayıda insan var. Ama bunlar çoğalmıyor, azalıyor.

Kaldı ki bu korkunç olayın gerçekliği Türkiye'de hiçbir zaman sır olmamıştı. En kanlı olayların geçtiği yerler, Kıyım'ın en iyi bilindiği yerlerdi. Tabii buralarda Kıyımı bir mülkiyet transferi izledi. Ermeni mallarının üstüne oturanlar da bunun sık sık telaffuz edilmesinden rahatsızlık duymyorlar. Ama olayın sistematik bir biçimde örtülmesi, saklanması, sözünü etmenin bir "hiyanet" haline getirilmesi oldukça yeni bir fenomendir. Özellikle de 12 Eylül müdahalesi günlerinde çok-yanlı bir devlet politikası haline getirilmiştir. Buna rağmen, Anadolu'nun birçok yerinde kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılan bilgiler arasında kıyım olgusunun hâlâ önemli bir yerinin olduğunu tahmin ediyorum.

Zenofobi

Ermeni konusunda devam etmeden, Osmanlı devletinin yıkılış koşullarına ve bunun yarattığı ruh haline biraz bakmak istiyorum. Ermenilere alınan tavır (ve uygulama) da sonuçta bu genel ruh halinden kaynaklanıyor.

Osmanlı Türkleri, kendilerini "dünyanın efendisi" gibi görmeye alışmış ve bundan keyif almayı da öğrenmişlerdi.

18. yüzyılın başına gelindiğinde, bunun pek böyle olmadığı, gelecekte olması ihtimalinin de bulunmadığı anlaşılmıştı. Lâle Devri'yle birlikte, Osmanlı Türkleri “Batılılaşma” gereğini kavradılar. Batı'yı sevmiyorlardı, ama hayranlık duymaktan kendilerini geri alamıyorlardı (bugüne kadar devam eden bir duygudur bu).

Ama bir de *aynı imparatorluk içinde olmaya* devam ettiğimiz gayrimüslim halklar vardı. Bunlar, muhtemelen, bizden çok o sevmediğimiz ama beğendiğimiz “Batılılar” a yakındılar. Ne var ki, aynı zamanda “bizim teba” mızdılar. Onların topraklarını fethetmiş, ikinci sınıf (“zimmî”) kişiler olarak yanımızda yaşamalarını hoşgörmüştük – vergilerini de almıştık. Bunları gitgide daha az “sever” olmuştuk. Ama beğenmiyorduk da. Balkan yenilgisi ve onu izleyenler bu nedenle çok ağır gelmişti ve dakikada bir “eski uşaklarımız” edebiyatı yapmaktan kendimizi alamamıştık.

“Edebiyatta zenofobi” gibi bir temayı izleyecek çok sayıda kaynak var. Bunların arasında özellikle iki tez üstünde durmak istiyorum. Bunlardan biri Osman Gündüz'ün *Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema* adlı, geniş bir çalışmaya dayanan, iki ciltlik eseri (MEB, İstanbul 1997). Yazarın konuya bakışı egemen ideolojinin çerçevesinden uzaklaşmaz, aynı değerleri paylaşır ve klasik “azınlıklar şeması” nı sergiler:

... *Tanzimat*'ın getirdiği reform hareketleriyle desteklenerek azınlıklara avantajlar sağlamıştır. Bu unsurlar ticari ve mali işlerle uğraşmanın kazandırdığı tecrübeyle Avrupa dillerini öğrenmişler, sefaretler hizmetine girmişlerdir. Sefaretlere mensup görünerek, yabancı tüccar gibi, kapitülasyonlardan yararlanma avantajını bol bol kullanmışlardır. Bunun sonucu olarak Ermeni, Yahudi ve Rum tebaa kuyumcu, tüccar, ithalatçı, bankacı, sanayici gibi sıfatlarla ticari ve mali işleri ellerinde bulundururken; kadınları da rande-

vu evlerinde sermaye ya da patron, konaklarda ise hizmetçi ya da mürebbiye sıfatıyla erkek ve kadınları baştan çıkararak geleneksel Türk ailesini ahlâki bakımdan çökertirler (a.g.e., Cilt I, s. 165-66).

En sık karşılaşacağımız iki nokta bunlar: Türk-Müslümanların şerefsiz bularak yüz vermedikleri ekonomik işleri yaparak zengin olmuşlar; ahlâksızlık getirmişler. Erkekleri banker olduğu halde kadınları niçin orospu veya hizmetçi olmak durumunda kalmış, anlaması zor, ama öyle olmuş. Herhalde ahlâksızlıklarından dolayı...

“Getiren” onlar olmakla birlikte, Yunan, Ermeni, Yahudi ailelerinde “ahlâki bakımdan çökert”ilmiş bir durum gözlemlenmiyor. Aile dünyanın her yerinde ne kadar çökmüşse onların arasında da o kadar çökmüş; ne kadar sağlamsa, o kadar sağlam. Ayrıca, burada da öyle bir çökmüslük falan yok. Ama ideoloji bu ve böyle olmasını gerektiriyor.

Osman Gündüz’ün öncelikle baktığı nokta “azınlıklar” konusu değildir; ama “Yapı ve Tema” taramasında bu konunun geçtiği kitapları (bunların çoğu bugüne kalmamıştır) işaret eder. Örneğin Adil Nami adında biri Şadiye adlı bir roman yazmıştır. Osman Gündüz şöyle der: “Şadiye de aktör Burhanettin’i tiyatromuzu Ermeni Kumpanyalarından kurtardığı, milli bir ruh verdiği için beğenir, takdir eder” (a.g.e., s. 370). Ermeniler o kumpanyaları kurmadan önce Türklerin bir tiyatrosu var mıydı? Vardı da, Ermeniler gelip o tiyatroyu boğdu mu? Böyle değilse, neden, kimden kurtarıyor? “Ermeni tiyatrosunun etkisi altında olmayan bir Türk tiyatrosu kurmaya çalıştı” denemez mi? Türkler de, Ermeniler de kendi tiyatrolarını bildikleri gibi çalıştıramazlar mı, ille birisinin öbüründen “kurtulması” mı gerekir?

Osman Gündüz’den sonra alıntılanmak istediğim ikinci kitap, onunla aynı görüşleri paylaşan Ali Şükrü Çoruk’un yazdı-

ği *Cumhuriyet Devri Türk Romanında Beyoğlu* (İstanbul, 1995; bunun Profesör Kâzım Yetiş'le yapılmış bir tez çalışması olduğunu öğreniyoruz). Konu Beyoğlu olunca, azınlıklara göndermeler de iyice çoğalıyor. Beyoğlu, milliyetçi ya da mukadderatçı (ya da ikisi birden) Türk muhafazakâr zihniyetinin korkulu rüyasıdır, çünkü bir sefahat ve günah yuvasıdır. Bu cehennem zebani kadrosu da İstanbul azınlıklarından oluşur. Çoruk da bu ideolojinin içinden konuşuyor: “Kısaca modern hayat diyebileceğimiz bu mesele, özellikle genç kızların zihinlerini meşgul etmiştir. Şehrin diğer veya kenar mahallelerinde oturan genç kızlar okudukları romanların, seyrettikleri piyeslerin, filmlerin ve kulaktan duyma sözlerin tesiriyle asri yaşamak hevesine düşerler. Pahalı elbiseler giymek, apartmanlarda yaşamak, güzellik salonlarına devam etmek, genç kızların belli başlı özlemlerini teşkil eder” (a.g.e., s. 237).

Burada, Müslüman (erkek) muhafazakârlıkta özellikle karşımıza çıkan, “modernizm süreci başlayınca kadınlarımızı, nasıl denetleriz?” sorunsalını çok açık bir biçimde görebiliyoruz.

Kitabın bir bölümünün başlığı “Beyoğlu’na Yer Veren Romanlarda Gayri Müslim Unsurlar” (s. 307-27). Oradan bazı bölümlere bakalım: “Madam Fedrona, orta yaşlı düşmüş bir Rus kadınıdır. XIX. yüzyılın sonlarında Türkiye’ye gelmiştir. Beyoğlu’nun adı belirtilmeyen sokağında randevu hane işletmektedir” (s. 309). Burada ayrıca “kulamparalık ve sevicilik” de yapıldığını öğreniriz. Sözü geçen roman Hüseyin Rahmi’nin *Ben Deli Miyim*’idir ve 1926’da yayımlanmıştır. Önceki kitaplarında belirgin bir yabancı veya azınlık düşmanlığı yapmayan Hüseyin Rahmi, gerçekten de, Kurtuluş Savaşı’nı izleyen yıllarda yazdığı romanlarda böyle satırlara bolca yer verir.

Ali Şükrü Çoruk, Peyami Safa’nın *Sözde Kızlar* romanında kendi görünmeden iki kere sözü geçen kadının adını Pano-

yat olarak yazmakta ısrarlıdır: “Madam Panoyat bir Rum kadınıdır. Beyoğlu’nda bir randevuhane işletmektedir. Romanın kahramanlarından Nazmiye Hanım ve Salih onun randevuhanesinde buluşurlar” (s. 310-11).

Peyami Safa’nın böyle bir bilgisizlik yapmayacağını düşünerek bendeki *Sözde Kızlar* baskısına baktım (Semih Lütfi, ama basım tarihi belli değil). Evet, iki yerde (s. 46 ve 50) “Panayota” olarak geçiyor. Yani Peyami Safa doğrusunu yazmış.

Derken gene Hüseyin Rahmi’nin *Billur Kalp*’ine (1926) geliyoruz: “Aslen İtalyan olan Madam Savaro Abdülhamit devrinde Türkiye’ye gelmiş eski bir fahişedir” (s. 311). Bu gayrimüslim kadınların hepsi mi fahişe, yoksa öyle olanları mı bize geliyor (öyleyse niye)? Bu noktalar yeterince aydınlatılmış değil.

Fazlı Necib’in *Külhani Edipler*’inde fazla malzeme yok: “Marie Louise Beyoğlu’nun eğlence yerlerinde şarkıcılık yapan Fransız kadındır” (s. 312). Hepimiz biliriz ki “şarkıcı” sağlam ayakkabı değildir; ama üstelik Kenan Bey onu ileride metres tutmak üzere mürebbiye olarak işe alır (“mürebbiye” de “şarkıcı”dan iyi değil).

Yakup Kadri’nin *Hüküm Gecesi*’ndeki Despina da Çoruk’un listesine giriyor. *Sodom ve Gomore*’sindeki şehvet çeşmesi Madam Jimson’un kökeninin ne olduğunu bilmeyiz. Herhalde soyu karışık bir Levanten’dir. Amerikalı Fanny Moore ise mesleki hayatında gazeteci, özel hayatında sevicidir.

Bir Hüseyin Rahmi daha: *Kokotlar Mektebi* (1928). Burada, “Romanın kahramanı Ulviye Melek XIX. yüzyılın sonlarında Fransa’dan Türkiye’ye gelmiş bir fahişedir” (s. 313). Asıl adı Şarlot’muş (Charlotte), “Kokot”la kafiye de yapıyor. Bu kadın düpedüz okul açmış, orospuluk dersi vermektedir.

Ethem İzzet Benice, *Beş Hasta Var* (1931): “Sürpik Dudu bir Ermeni kadınıdır. Feriköy’de bir randevuhane işletmektedir” (s. 318).

Gene Peyami Safa, ama bu sefer Server Bedi takma adıyla: *Sabahsız Geceler* (1935): “Madam Roza bir Ermeni kadınıdır. Beyoğlu’nun ‘çamurlu molozlarla dolu’ sokaklarından birinde sağlık şartlarına uygun olmayan bir pansiyon işletmektedir. Madam Roza, pansiyonunu randevu hane olarak kullanmaktadır” (s. 318). Bu romanda bir de “Fofa” var. “Fofa da bir Ermeni kadınıdır. Romanın kahramanı Salih’le Madam Roza’nın pansiyonunda gayrimeşru yaşamaktadır. Ayrıca Salih’le birlikte yankesicilik yapmaktadır” (s. 318). Görüldüğü gibi Ermenilerin hepsinin böyle saygıdeğer uğraşları var. Arada Refik Ahmet’in *Çıplaklar*’ına geliyoruz. Burada kadın günahlarından güzellik enstitüsü açmış bir Yahudi karşımıza çıkıyor: Goldstein.

Ercüment Ekrem’in *Papeloğlu*’su 1938’den: “Madam Ayda orta yaşlı bir Rum kadınıdır. Romanda ayrıntılı bir tasviri yapılmayan randevu hanesi Tepebaşı’ndadır” (s. 319). “Ayda” çok da Rum adına benzemiyor, ama zaten Çoruk bunu gene Ercüment Ekrem’in *Çürükoğlu* romanıyla karıştırmış olmalı. Eğer öyleyse romanda gene tuhaf isimli “Madam Dürük” adında bir Ermeni var. Ne iş yapıyor diye merak ediyorsanız, ne olabilir ki, “Tarlabaşı’nın Çöplük sokağında randevu hane işletmektedir” (s. 323). Bir de Çolak Osep var ki onun mesleği de hırsızlık ve dolandırıcılık.

1940’tan bir Server Bedi (Peyami Safa) romanı, *Uçurumda Bir Genç Kız*: “Kalyopi bir Rum kadınıdır. Romanın kahramanı Türkân’ın Beyoğlu’nda çalıştığı terzihanenin sahibidir” (s. 321). “Terzihane”yi görünce “yanlış mı okudum?” diye şaşkınlık geçirmeyin. Bu dış görünüş sadece. Aslında burası Kalyopi’nin “randevu hanesi”dir.

Nezihe Muhittin’in *Avare Kadın*’ında (1943) ise “Viktorya” adında bir yaşlı Rum kadınıyla karşılaşılıyor: “Gençliğinde Beyoğlu’nda ‘Güzel Viktorya’ namıyla fahişelik yapmıştır” (s. 322). “Madam Mayrik adlı Rum kadınının evin-

de çalışmaya başlayan Mehpare” (s. 82). “Mayrik”, Ermenice “anne” demektir. Anlaşılan Nezihe Muhittin bunu bilmiyor ve Rumca kadın adı sanıyor.

R. Danişmen adlı biri 1946’da *Kürk Manto Kurbanları* diye bir roman yayımlamış. Burada “müessese sahibi” Madam Harikliya. Rum olsa gerek.

Çoruk, Attila İlhan’dan *Sokaktaki Adam*’ı almış (1953). Burada Hrisula adında bir Rum kızı hakkında şu bilgi verilmiş: “Hasan’ın fahişe sevgilisi Melek’le sapık ilişki içindedir” (s. 324). *Kurtlar Sofrası*’nda (1963) ise Bercuhi Karanfilyan “Tarlabası’nın Pelesenk sokağında bir pansiyon işletmektedir” (s. 325). Attila İlhan bu temel ve değişmez duruma başka ayrıntılar ekler: “En umulmadık sokak içlerinde, en ah-lâksız pencerelerin yanbaşında, şaşırtıcı bir doktor levhası, Doktor Ermenak Şipaher” (s. 193). Ne uzmanı acaba doktor? “Röntgenci” olabilir mi?

Azınlıklara bir hakaret daha sallayabilmek için “durumdan vazife çıkarıl” dığını söyleyebiliriz.

Bir “pansiyon sahibi” de Münevver Ayaşlı’nın *Pertev Bey’in Üç Kızı* (1940) adlı romanındaki Madam Eleni. Bu “Hane”nin de aslında bir “randevuhane” olup olmadığı belirtilmemiş. Ancak Münevver hanımın azınlıklara bakışı şimdiye kadar gördüklerimizden farklı değildi. Onun için bir Rum’un işlettiği pansiyonun bu işe yaraması şaşırtıcı olmaz.

Ziya Şakir’in *Kıralık Kalp*’inde (1940) Madam Mannik ile Madam Agavni “gibi Rum kadınları” (s. 87) ibaresi geçiyor. “Mannik”i duymuşluğum yok ya, Yunanca çağrışımı uyan-dırmadı. Agavni ise en klasik Ermeni adları arasındadır. Bu, şu bakımdan önemli: insan adı, bu çeşitli azınlık cemaatlerinden insanların adları, o cemaatlerle ilgili öğreneceğimiz en basit, en temel şeyler. Bunu öğrenme zahmetine girmemiş “yazar”lar, bu topluluklar hakkında olur olmaz konuşma hakkını kendilerinde görüyorlar.

Ermeni adını Rum adı sanan bu “yazar”lar, bu şekilde karaladıkları, bilinçli ve istekli olarak karaladıkları bu cemaatler hakkında ne biliyorlar? Ortak ideolojinin verdiği zorunlu kimlik dışında, kimi tanımış, kiminle konuşmuş, onlarla ilgili ne öğrenmiş ya da anlamışlardır?

Cemal Ataç'ın *Bir Kız Böyle Düştü* (1935) adlı “eser”inde, Ermeni kadro gene hazır. “İffet... bir Ermeni Madam'ın Beyoğlu'ndaki pansiyonunda kalmaya başlar... İffet'in safliğından faydalanan Ermeni Madam, onu, ‘Paşakızı’ adıyla anılan başka bir Ermeni kadının randevu evine satar” (s. 166).

Türkçe’de “hazır yemek”, “sermayeden yemek” gibi deyimler vardır. Yani, ortada yenecek bir birikim, bir malzeme vardır; elini sıcak sudan soğuk suya sokmadan, hiç emek harcamadan, onunla geçinirsin. Burada da, galiba, “ideolojiden yemek” denebilir bir benzer durum var. Anonim bir ideoloji, oluşmasında herkesin bir payı olmuş. Maarif ya da Ordu gibi kurumların, siyaset adamlarının, sanatçı veya edebiyatçı ya da değil, “kanaat önderleri”nin ve tabii son analizde toplumdaki bütün bireylerin yazarak, konuşarak, gereğinde fısıldaşarak ürettikleri bir ideoloji: azınlıklar şöyledir, böyledir; ekonomiyi ele geçirmişlerdir, zengindirler; ahlâksızdırlar; fuhuş sektörü onların tekelindedir v.b. Genel düzen, bir biçimde, böyle düşünerek, bu konuya bu paradigmalar içinde bakmak gereğini zaten topluma duyurmuştur. Bir zamanlar YÖK’ten tek tek üniversitelere talimat gelirdi: “Sözde Ermeni iddiaları hakkında araştırma yapılmasını teşvik edin” denirdi. “İddia”nın başına “sözde”yi koyunca, “araştırma”dan ne beklediğin de belli (Türkiye’de Yüksek Öğretim’i temsil eden Kurum’un “araştırma” anlayışı!). Benzer bir biçimde, bu yazarlar da o genel ideolojiden alıyor, bozdurup kullanıyorlar. Böyle davranmayanın lânetlenebileceği de bir biçimde hissettiriliyor.

Yazar Çoruk, Mithat Cemal'in yargısını çok beğenir: "Beyoğlu, fethedilmeyen İstanbul'dur" (s. 169). Yazarın bu romanlardan ballandırarak aktardığı olumsuz Beyoğlu ve azınlık bilgilerinin olgusal bir temeli olduğundan, bu kitaplarda anlatılan fantazilerin gerçek olduğundan hiç şüphesi yok gibidir. Bilgisinin kıtlığı, "Kurtuluş"ta oturan Vasil adında bir Ermeni'den müzik dersleri alır" (s. 178; "Vasil" in yaygın bir Rum adı olduğu, bizde de çokça yazılıp çizilen "Basileos" tan geldiği ilkokul düzeyinde olması gereken bilgiler) gibi cümlelerinden bellidir. Ancak, bazı şeyleri de kendisi çarpıtmaktan geri durmaz. Örneğin, "baloz" terimini şöyle açıklar: "Yaşı ilerleyen ve eski güzelliği kaybolan Ermeni fahişelerin işlettiği, çoğu işsiz güçsüz ayak takımının devam ettiği meyhanelerdir." Balozun emekli Ermeni fahişelerle zorunlu bir ilişkisi yok, Türk dahil, herkes işletebilir. Çoruk bu "tanım" ını Koçu'ya yüklüyor: "Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, 1961, IV. Cilt, s. 2065" diye not vermiş. Dediği yeri açıyorsunuz, "Ermeni" lafı geçmediğini görüyorsunuz. "Ermeni" diye uydurmakla, şu yargılarını pekiştirdiğini sanıyor herhalde: "Beyoğlu'na giden kahramanların en fazla uğradıkları yerler, azınlıklar tarafından işletilen meyhane ve randevuhanelerdir... İsimleri, müzikleri ve shevi danslarıyla tamamen kültürümüze yabancı olan bu eğlence yerleri de azınlıklar tarafından işletilmektedir" (s. 236).

Çoruk ve benzeri ideolojide yazarların (kişilerin) Beyoğlu'na, temsil ettiği bazı şeylerden ötürü, bitmeyen bir hıncı var. Koyu bir milliyetçilikten kaynaklanan bu hıncı, soldan geldiğini iddia eden bazı yazarlar da paylaşıyor. Bakın, Atilla İlhan'ın bu kitapta yer alan bir mülâkatında söylediklerine: "Eski İstanbul yıkılıyor, mahvoluyor" diye düşünenler var. Mahvolan Pera'dır. Pera'nın da Türklük'le alâkası yoktur. Bana kalırsa bunların yıkılmasında hiçbir sakınca yoktur. Zaten buraların tamamı Ermeni mimarlar tarafından ya-

pılmıştır... Dikkat edilirse Ermeni ve Fransız mimarisinin isimleri okunur. Tamamı taklit yapılarıdır. Yıkılması çok büyük bir kayıp değildir. Esaret zamanının eserleridir. Bir Hindistan'da nasıl İngiliz yapısının önemi yoksa, Osmanlı Bankası'nın, Düyun-u Umumiye'nin Genel Müdürleri'nin [yani, bugünkü İstanbul Erkek Lisesi'nin binasını kastediyor], yabancı yatırımların Türk temsilcilerinin oturduğu, Yahudi ailelerin barındığı ve özellikle fuhuş yuvası olarak kullanılan bu yerlerin korunması gereksizdir. Yani tamamen yabancıların oturduğu Osmanlı Devleti içerisinde Avrupa'yı andıran bu yerler Türk kültürünün ürünü değildir" (s. 45).

Attila İlhan'ın bu "fikir"leri hakkında söylenecek bir şey yok. Bir insana faşist sıfatının yakıştırılması için daha ne söylemesi gerekir? İlginç olan, adı faşiste çıkmış olanların bu sözleri kendi ağızlarıyla dile getirmekten çekinmeleri ve bunları Attila İlhan gibi "solcu"lara söyletmeleri.

Yalnız burada ne kadar kasıtlı olduğunu bilemediğim bir bilgi saptırmasını düzeltmeden edemeyeceğim: Hindistan'da Britanya'dan kalan her şeyin titizlikle ve özenle korunduğunu Hindistan'ın ziyaret ettiğim yerlerinde (Delhi, Bombay, Madras) kendi gözümle gördüm. Cumhurbaşkanı, Delhi'de, Britanya Valisi için yapılan konakta oturuyor, Delhi'de "India Gate", Bombay'daki gösterişli yapılar dimdik ayakta. Çünkü Hindistan bir "vandalizm" diyarı değil, bir medeniyet merkezidir.

Çoruk'un taradığı, bize Beyoğlu'nu anlatan romanlar arasında bir tanesini özellikle ilginç buldum: bunun adı *Beyoğlu Batakhaneleri*, yayımlanma yılı da 1940. Yazarı bilinmiyor. Ama ilginç olan yalnız başına yazarının bilinmemesi durumu değil. İlginçlik, yayıncısıyla tamamlanıyor: İstanbul Maarif Kitaphanesi! Yani "terbiyevî" bir kitapla karşı karşıyayız. Devletimiz bizi bilgilendiriyor, uyarıyor.

Çoruk'un özetine göre bu "roman" da, Anadolu'dan (bur-

cu burcu memleket kokan Anadolu) İstanbul'a gelen iki tüccar Beyoğlu'nu merak eder, görmek isterler. Seher adında, ne idüğü belirsiz bir İstanbullu kadın ibret olsun diye onları bir "bar"a götürür. Burada yabancı –Hıristiyan, Avrupalı– kadınlar çalışmaktadır. Çıplak kadınları görünce iki tüccar çok utanırlar ve orayı terk ederler; "Göğsünde sütyen bile olmayan bu çıplak kadını görür görmez, ikisi birden ellerini yüzlerine kapadı" (s. 225). Benim dünyayı öğrenmeye başladığım ellilerde ise Anadolu'dan Kervansaray, Vagon-Blö ya da Kulüb-X gibi yerlere gelen tüccarlar, kadını sütyenli görse, "kandırıldık" diye kızıp protesto etmek üzere mekânı terkederdi.

"Terbiyevî" kitapta tüccarlar konuşuyor: "Hani insanoğluna biraz edep ve haya lâzım değil mi?.. Hadi kadınlar akılı kıt mahlûklar diyelim... Ya o erkekler utanmıyorlar mı?" Kadınlar hakkında da, yararlanmamız gereken uyarıyı alıyoruz. Ama dahası var: "Sakın yolumuzu şaşırıp da, mum söndürenlerin tekkesine gelmiş olmayalım, hemşire" (s. 225).

Çıplak kadınlar Macar'dı. O konuda bilinçlendik. "Mum söndü" lafı ise, bu ülkenin o genel ideolojisinde, Alevilerle ilişkilidir. Bir de "tekke" deyince, sözün adresi belli. Yani 1940'ta sapına kadar Kemalist devletimiz bizi Alevilik konusunda da "irşad" ediyor!

Bu bölüm uzadıkça uzadı, çünkü önümüzde hayli zengin bir malzeme açıldı ve saçıldı. Ancak, bütün bu zenginliğe rağmen, burada gördüklerimiz varolanın oldukça küçük bir kısmı. Bu asılsız temelsiz zenofobinin yalnızca "cinsel ah-lâk" yöresinden ve yalnızca iki kitaptan seçilmiş birkaç örnekle karşılaştık. Oysa azınlıklara nefret kusulan başka birçok alan daha var.

Bu toplumda bir hastalık biliniyor ki adı "frenği". Ne demek bu? Niçin bu "zührevî" hastalığın adı "frenği"? Çünkü Frenklerden alınan bir hastalık. Frenği, Amerika'dan Es-ki Dünya'ya yayılmış aşağı yukarı tek ciddi hastalıktır (oy-

sa Eski Dünya'dan Amerika'ya, başta çiçek, çok sayıda mikrop gitti ve Kızılderili nüfusunu asıl bu hastalıklar kırıp geçirdi). Türklerin Amerika'yla bir ilişkileri olmadığına göre, hastalığı böyle bir aracı yoluyla almaları da son derece normaldir. Şimdi, "fuhuş" kötü, "fahişelik" de çok büyük bir ahlâksızlık. Ayrıca, Frenklerin ve azınlıkların başlıca uğraş... Peki kime hizmet veriyor bu ahlâksız fahişeler? Mikrobu Frenk getiriyor, ya kim alıyor? Müşteriler bizim "ırkdaş" ve "dindaş"larımız değil mi? Bu "alıcı"ların ahlâki standartları nedir?

Şimdiye kadar göz gezdirdiğimiz tarihlerde Müslüman ve Türk fahişe de vardı. Bilinmeyen bir şey değil bu. Ama gördüğümüz romanlarda onun sözü edilmiyor.

O zamandan bu zamana bu azınlık nüfus sürekli ve düzenli bir şekilde azaldı. Genelevler, "randevuhaneler" hâlâ var, yasalı, yasadışı olanı, harıl harıl çalışıyor. Peki, oralarda kim çalışıyor. Toplamı iki binin altına inen Rumlar mı çalıştırıyor genelevlerini? Bir Matild Manukyan var, tamam, ama "sektörün" kaçta kaç Manukyan'ın tekelinde? Geçen gün, bir gazetede, Genelev'de çalışma izni bekleyen 40.000 kadın olduğu haberi çıkmıştı. İstanbul'da yalnız. Sokakta çalışan sayısı da 100.000.

Demek ki Türk/Müslümanlar da beceriyormuş bu işi. İlle Frenk ithal etmemiz gerekmiyor, "yerli sermaye" ile de idare edebiliyormuşuz. Bunun "transvestit"i filan da eksik değil. Onların arasında sıkı milliyetçiler de eksik değil.

Lafı uzatma pahasına şunu da eklemeyeyceğim: "frenği" adı son derece *symptomatic*. Durmadan göndermede bulunduğum o genel ideolojide "biz" iyiyizdir. "Özünde iyi!" Kötülük varsa, o bize dışarıdan gelir. "Türk orospular var işte!" dedim. "Frenkler o zaman ahlâkımızı bozdu da onun için" diye cevap verecekler çıkacaktır. Bu nedenle, o kadar nefret ettiğimiz (nefret etme eğitimi aldığımız) "öteki"

(Frenk, azınlık, herhangi bir şey olabilir – konjonktüre göre) bizim için aynı zamanda vazgeçilmez, onsuz edilmez bir varlıktır. Çünkü kendi bütünlüğümüzü ancak onunla koruyabiliyoruz. O olmasa “biz”im *de* kötü olabileceğimiz ihtimali ortaya çıkacak.

Onun için her türlü kötülük *bize dışarıdan* gelir: “ecnebi”den, “kâfir”den, “azınlık”tan v.b. Kanlı katilin annesi, “Evlâdımı kötü arkadaşlar yaktı” diye ağlar; “Benim oğlum öyle şey yapmaz” diye kavga etmiyorsa. Her yediğimiz nane de “Ben bu naneyi nasıl yedim?” diye düşünmez, yedirmek üzere *kimin* bizi iğfal ettiğine kafa yoruz. Sonuçta, akıl almaz boyutlara varmış bir “Ermeni Kıyımı” üstüne düşünmeye razı olduğumuzda da, “Ama onlar da yaptı” diye birkaç olay bulup gösterince felâket mazur gösterilmiş olur. İcra edilen kötülük kadar vahim bir şeydir bu kendine toz kondurmama kararlılığı.